

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Bireylerde Kavramsal Ulamlar ve Öntürleri*

G. Seda Gökmen**

Öz

Anlamsal ve algısal ulamların bütün öğeleri bağlı oldukları ulamı aynı biçimde temsil etmezler. Bu öğelerin bazıları merkeze daha yakın konumdayken bazıları da en uzak noktada olabilmektedir. Merkeze en yakın olan bu öğeler de öntürlerdir. Bu çalışmanın amacı, Rosch 1973'te yapılmış olan anlamsal ulamların belirli öntürler çerçevesinde odaklandığı biçimindeki saptamanın anadili farklı olan ve yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bireyler açısından da geçerli olup olmadığını sorgulamaktır. Çalışmada temel alınacak ulamlar, iyi, kötü, meyve, spor, kuş, taşıt, içecek, sebze, suç ve hastalıktır. Çalışmada, Rosch 1973'te verilmiş olan sormacadakine koşut nitelikte bir sormaca geliştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen nicel değerlere ulaşmak için Excel programı kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini yaşları 18-25 arasında bulunan dünyanın farklı ülkelerinden gelmiş 82 Ankara Üniversitesi TÖMER öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmanın sonucu, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bireylerin de, Rosch'un (1973) bulgularına koşut olarak, anlamsal ulamlara ait öntür seçimlerinde, en çok ilgi duydukları ya da sevdikleri öğelerden değil merkeze en yakın olduğunu düşündükleri öğelerden hareket ettikleridir.

Anahtar kelimeler: Ön-Tür, Ön-Tür Kuramı, Kavram, Anlamsal, Algısal.

Abstract

Conceptual Categories and Proto-Types of Turkish Learners

According to the theory of proto-types, all of the members of semantic and perceptual categories don't represent the same feature. Some of these items are closer to the center position. But some of them may be located more remote point. Those items that are closest to the center are called proto-types. The aim of this study, to analyse if semantic categories focused on particular proto-types circumstances are applicable on individuals whose learning Turkish according to Rosch 1973. The study will be based on categories such as good, bad, fruit, sport, bird, vehicle, science, vegetable, crime and disease. Moreover, a questionnaire has been constructed due to the one made by Rosch 1973. The obtained data have been analysed through the Excel program to gather the quantitative results. The informants are totally 82 Ankara University TÖMER students who are between the ages of 18-25 coming from different countries of world. Results of the study, shows an equevalent features obtained by Rosch (1973) that the individuals who have Turkish mother tongue have chosen the proto-type of semantic categories not from the items according to their interest but from the items which are closer to the center.

Key words: Proto-Type, Proto-Type Theory, Concept, Semantics, Perceptual.

* Bu makale, 7-8 Aralık 2015 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen 10. Dünya'da Türkçe Öğretimi Bilgi Şöleni'nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Dilbilim Bölümü.

Giriş

Bireyin düşünmesini sağlayan bilişsel araçlar olan kavramlar, sosyal ve fiziki çevrenin anlamlandırılmasına ve iletişim kurulmasına olanak sağlamaktadırlar. Bilişsel ve dilsel düzlemde ele alındığında *kavramlar* (concept), dilbilim ve ruhbilim alanlarının arakesitinde önemli bir yer tutmaktadır. Eğitim alanında *kavram* olgusu, *somut kavramlar* ve *tanımlanmış (soyut) kavramlar* olarak iki ana grupta ele alınmaktadır (Senemoğlu, 2005:511-530). Bir objenin algılanabilen çerçevesine dikkat etme, objeyi diğerlerinden ayırt etme, söz konusu objeyi farklı zaman dilimlerinde hatırlama biçimde içeriklendirebileceğimiz *somut kavramların* dilsel düzlemdeki gerçekleşme biçimleri de kodlanıp saklanmaktadır. Bütün bu süreçlerden objenin algılanabilen ya da diğerlerinden ayırt edilebilen özelliklerinin kodlanmasına koşul olarak *sözcük* karşılıklarının da kodlanması edinim ya da yabancı dil öğrenim sürecinde kazanılacak ivmeyi arttıracaktır. Benzer süreçler *soyut kavramlar* için ve dolayısıyla onların dilsel gerçekleştirmeleri için de geçerli olmaktadır.

Çok sayıda bilişsel sürecin yaşanılmasıyla ortaya çıkan bu kazanımlar, dil edinim süreci içinde çok önemli bir yer tutmasının yanı sıra yabancı dil öğrenimi alanında da önemli bir yer tutmaktadır. Eğitim-öğretim boyutunda ele alınacak her *kavramın* ve bu *kavramların* sunuluş zamanının ve biçiminin ayrı bir önem taşıdığı bilinmektedir.

1. Kuramsal Çerçeve

Rosch (1973), anlama ve algıya dayalı *ulamaların* tüm öğelerinin bağlı buldukları *ulamı* aynı biçimde temsil etmediklerini, bir başka deyişle, *ulam* içindeki olası göndergelerden bazılarının en iyi örnek olduğunu ileri sürmüş ve önceki çalışmalardan farklı olarak *öntür kuramının* (prototype theory) ana çerçevesini biçimlendirmiştir.

Kuramın başlangıcından bu yana bu bakış açısını destekleyen ya da eleştiren çok sayıda çalışma söz konusudur. Kuramı ana çizgileriyle özetlemek gerektiğinde üzerinde durulması gereken ana noktalar şunlardır. Öntür kuramı, bazı üyelerin ait olduğu türü diğerlerinden daha iyi temsil ettiğini önceleyen derecelendirmeye dayalı bir sınıflamadır. Örneğin, *eşya* kavramı düşünüldüğünde *sandalye iskemleden* daha önce akla gelmektedir. Dolayısıyla anlamsal *ulamaların*, *ulamın* tipik özelliklerini taşıyan ve *ulamı* en iyi temsil eden öğeler etrafında odaklanarak, *ulamı* gittikçe daha az temsil eden öğelerden oluştuğu ileri sürülmektedir. Merkezde yer alan bu öğeler de *öntür* (prototype) biçiminde ifade edilmektedir.

Löbner (2002: 178-179), *öntür modeline* dayalı bir *ulamlandırma*da, derecelendirilmiş yapı, *öntürlerin* en iyi örnek olmaları, *ulamlandırmanın* kesin sınırları çizilmiş özelliklerle

sınırlandırılmaması gerekliliği, *ulamlandırma*da benzerliğin temel alınması, öntürlerin örnek oluşturmaları, *ulam* üyelerinin derecelendirmeli olarak yer almaları ve belirsiz sınırları olması vb. durumların göz önünde bulundurulması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Dolayısıyla, öntürler, ait oldukları *ulamı* en iyi biçimde temsil etmeli ve referans niteliği taşımalıdır. Referans niteliği taşıyan bu kavram da *temel düzey* (basic level) kavramdır. Örneğin, *masa* bir *temel düzey kavram*ken, *yemek masası*, *bilardo masası* *alt düzey* (subordinate) kavramdır. Ama hepsinin bağlı bulunduğu üst düzey (superordinate) kavram eşyadır. Temel düzey kavramlar gerçekte en kapsamlı olan ve alt kavram üyesine ilişkin bilgi verendir.

Rosch (1973), anlamsal ulamları en iyi temsil eden örneklerin o *ulamı* daha az temsil eden öğelerden çok daha çabuk öğrenildikleri/edinildikleri yaklaşımını ortaya atmış ve çocukların yetişkinlere göre bir *ulamı* en az temsil eden öğeleri değerlendirirken çok daha fazla hata yaptıklarını saptamıştır. Bir başka deyişle çocuklar, ayırt edici özellikten değil, en tipik öğeden yararlanmaktadır. Dolayısıyla, kavram öğrenme sürecinde bireyin bilgi işlemede sınıflama yapması gerekmektedir. Yaşa dayalı olarak da gerçekleştirilen bu sınıflamanın niteliği değişebilmektedir.

Rosch 1973, anlamsal ulamları en iyi temsil eden örneklerin o *ulamı* daha az temsil eden öğelerden çok daha çabuk öğrenildikleri/edinildikleri saptamasını yapmakta ve çocukların yetişkinlere göre bir *ulamı* en az temsil eden öğeleri değerlendirirken yetişkin algısından çok daha farklı davrandıklarını belirtmektedir. Ayrıca çocuklar, bilişsel gelişimleri ve dünya bilgileri ile sınırlı olmak üzere öntürleri belirlerler. Çocukların öntürleri yetişkinlerinkinden farklı olabilmektedir. Onların ayırt edici özellikten değil, en tipik öğeden yararlandıkları da bilinmektedir.

Bu değerlendirmeye ek olarak kültürel düzeyde belirgin olan temel ya da alt düzey kavramların önceliğine de dikkat edilmesi gerekmektedir. Batı toplumlarında doğan ve büyüyen bir çocuk için ediniminde öncelikli olan kavram ile doğu toplumlarında edinim sürecini yaşayan bir çocuğun öncelikli kavramı aynı olmayacaktır. Dahası hangi toplumsal kültür olursa olsun o toplumun farklı kültürel katmanlarında farklı kavramlar öncelikli olacaktır. Ancak yine de edinimde uzlaşmsal olarak değişmeyen olgu, kavramların ediniminde çocukların bilişsel gelişmelerinin oynadığı roldür. Çocuk, bilişsel gelişim çizgisinin izin verdiği ölçüde kavramları ve onların sözcük karşılıklarını edinmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Rosch'un (1973) algısal ve anlamsal ulamların belirli öntürler çerçevesinde odaklanıp odaklanmadığına dönük sorusunu anadilleri farklı olan ancak ortak paydaları Türkçe öğrenme sürecinde olan bireylerin anlamsal ve algısal kavramları

algılamalarının nasıl olduğunu araştırmaktır. Bir başka deyişle, “farklı diller ulamları algılamak evrensel bir çizgide mi bulunmaktadır” sorusunu, Türkçe açısından Seferoğlu 1999’da yer verilmeyen ulamlar da eklenerek ve yabancı dil olarak Türkçeyi öğrenen bireylerin dil kullanımları çerçevesinde irdelemektir.

Çalışmada iki temel değişken ele alınmıştır. Bunlardan ilki anlamsal ve algusal ulamların öntürlemlerindeki farklılıklar, diğeri de cinsiyet değişkenidir.

2. Veri Toplama Aracı ve Süreci

Çalışmanın örneklemini oluşturan denekler, Almanya, Arjantin, Avusturya, Belarus, Belçika, Bosna, Çin, Ekvador, Filipinler, Fransa, İngiltere, İran, Japonya, Kazakistan, Kırgızistan, Güney Kore, Meksika, Norveç, Özbekistan, Polonya, Romanya, Rusya, Slovakya, Suriye, Tataristan, Tayland, Ukrayna, Yunanistan’dan Türkiye’ye gelmiş ve Ankara Üniversitesi TÖMER’de öğrenim gören öğrencilerdir. Toplam 82 denek 46’sı kadın 36’sı erkektir. Denekler TÖMER’de Temel 3, Temel 4, Orta 3 ve Orta 4 düzeyinde eğitim görmektedirler. Deneklere uygulanan sormacanın Excel programına işleniş sürecinde denek no, uyruk, cinsiyet, ulam üyesi ve ulam bilgileri girişi yapılmıştır. Sonrasında da niteliksel ve niceliksel değerlendirmeler yapılmıştır. Niceliksel değerlendirmede sıklık değerleri ölçüt alınmıştır. Deneklere yöneltilen kavramlar Tablo 1’de verilmektedir. Deneklerden her kavram için ilk anda akıllarına gelen beş ulam üyesi yazmaları istenmiştir.

Tablo: 1 Kavram listesi

ulamalar				
iyi	kötü	hastalık	suç	spor
taşıt	meyve	sebze	kuş	içecek

3. Bulgular ve Değerlendirme

Çalışmanın bu bölümde cinsiyet değişkeni bağlamında 18-25 yaş aralığındaki yabancı dil olarak Türkçeyi öğrenen deneklerin her bir ulam için öncelikli ulam üyelerinin neler olduğu ve bu üyelerin niceliksel değerlendirmelerine yer verilmektedir. Aşağıdaki Tablo 1’de on ulam için kadın ve erkek deneklerin öncelikli tercihlerinin neler olduğuna dönük çok genel nitel ve nicel değerlendirmelere yer verilmektedir. Araştırmanın istatistiksel sonuçları EKLER’de verilen Grafik 1-10’da yer almaktadır.

Tablo 2: Hastalık ve suç ulamları karşılaştırma

		hastalık	suç
cinsiyet	kadın	grip, hastane, doktor	hırsızlık, öldürmek/polis, çalmak
	erkek	kanser, doktor, grip/hastane	hırsızlık, öldürmek, çalmak
yetişkin	Gökmen 2012	kanser, grip, verem	hırsızlık, tecavüz, cinayet
	Bozkurt 2012	-	hırsızlık, öldürmek, yalan söylemek
çocuk	Gökmen 2015	doktor, ilaç, iğne	yalan, hırsızlık, polis
yabancı öğrenci		grip/grip ol, hastane kanser	hırsızlık, öldürmek, polis/çalmak

Çocukların *hastalık* kavramını öntürlemelerinin yetişkinlerden farklı olduğu görülmektedir. Gökmen 2012'ye göre yetişkinlerde *hastalık* öntürleri *kanser, grip, verem* olarak görünürken, çocuklarda *doktor, ilaç* ve *iğne*'dir. Yaşa dayalı öntür tercihinin değişebileceği ulamlardan biri olarak değerlendirilmiştir *hastalık* ulamı. *Suç* ulamı ise, yaşa bağlı öntürlemenin olduğu bir ulam olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocukların *suç* olgusuna bakış açılarının yetişkinlerden farklı olmasını beklemek de olasıdır. Bir çocuk için *yalan söylemek* suç ulamı içindeyken bir yetişkin için *kötü* ulamının bir üyesidir.

Tablo 3: İçecek ve kuş ulamı karşılaştırma

		içecek	kuş
cinsiyet			
	kadın	su, çay/kahve, meyve suyu	martı, karga, kartal
	erkek	su, meyve suyu, çay	kartal, martı, karga
yetişkin	Gökmen 2012	su, çay, kola	kartal, serçe, güvercin
çocuk	Gökmen 2015	su, meyve suyu, süt	-
yabancı öğrenci		su, çay meyve suyu	martı, kartal, karga

Su içecek ulamının vazgeçilmez öntürüdür. *Meyve suyu* ise, tüm yaşlar için, sudan sonraki güçlü öntür niteliği taşıyan bir diğer örnektir. Salt çocuk ulamında karşımıza çıkan bir diğer öntür ise *süttür*. *Martı, karga, kartal kuş* ulamı içinde en çok yer verilen örnekler olarak yer almaktadır. Önceki çalışmalarda *kuş* ulamına yer verilmediği için tüm yaşlar için güçlü öntürler olup olmadığı bilinmemekle beraber yetişkinler için güçlü öntür değeri taşımaktadır bu örnekler.

Tablo 4: İyi ve kötü ulamları karşılaştırma

		iyi	kötü
cinsiyet	kadın	insan/arkadaş, ailem/güzel/ mutlu, sağlıklı	yalan/yalan söylemek, hasta, ölmek/sigara
	erkek	arkadaş/spor, mutlu, ye- mek/sevmek/insan/güzel	sigara, hırsızlık/savaş, hastalık
yetişkin	Gökmen 2012		-
çocuk	Gökmen 2015		yalan söylemek, vurmak, hırsızlık
yabancı öğrenci			yalan söylemek, hırsızlık, sigara/ sigara içmek

Ulam üyelerinin günlük yaşamdan bağımsız düşünülemediğinin bir örneği *kötü* ulamında karşımıza çıkmaktadır. *Sigara* yabancı öğrencilerin ortak ulam üyesidir *kötü* kavramı için. Aynı zamanda *yalan söylemek* kadın ve çocuk denekler için çok belirgin bir öntür niteliği taşımaktadır. Hem *iyi* hem de *kötü* kavramları güçlü öntürleme yapılan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 5: Meyve ve Sebze ulamları karşılaştırma

		meyve	sebze
cinsiyet	kadın	elma, muz, portakal	domates, salatalık, havuç/patates/ patlıcan
	erkek	elma, muz, portakal	domates, havuç/salatalık/patates, patlıcan
yetişkin	Gökmen 2012	elma, portakal, çilek-muz	domates, havuç, patlıcan
çocuk	Gökmen 2015	elma, portakal, çilek	ıspanak, havuç, salatalık
yabancı öğrenci		elma, muz, portakal	domates, salatalık, havuç

Meyve ve *sebze* ulamları bu çalışma ve önceki çalışmaların hepsinde yer verilen iki ulamdır. Sıralamalarında küçük değişiklikler olsa da *elma*, *muz*, *portakal* çok güçlü öntürler olarak belirginlik kazanmaktadır meyve ulamında. Aynı biçimde *domates*, *salatalık* ve *havuç* her yaş grubunun öntürü gibi davranmaktadır sebze ulamında.

Tablo 6: Spor ve taşıt ulamları karşılaştırma

		spor	taşıt
cinsiyet	kadın	futbol, yüzmek, koşu/ yürüyüş/basketbol	otobüs, tren/vapur, taksi/uçak
	erkek	futbol, yüzmek, basketbol	otobüs/uçak, vapur/taksi, tren/ gemi
yetişkin	Gökmen 2012	futbol, basketbol, tenis	araba, taksi, otobüs
çocuk	Gökmen 2015	spor yapmak, koşmak, futbol	-
yabancı öğrenci		futbol, yüzmek, basketbol	araba, otobüs, metro

Futbol ve *basketbol* spor ulamının öntürleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu ulam yaşa dayalı öntürlemenin belirgin olduğu bir ulamdır. *Taşıt* ulamı ise, güçlü öntürlemenin yapıldığı bir ulamdır. Ancak, bu değerlendirmenin içinde çocuk denekler yer almamaktadır. Çünkü çocuk deneklere dönük bir çalışma bulunmamaktadır bu ulam için.

Tablo7: Ulam-yaş-cinsiyet değişkenleri genel sonuçları

Güçlü öntürleme yapılan ulamlar	içecek, iyi, kötü, kuş, meyve, sebze, taşıt
Yaşa bağlı öntürleme yapılan ulamlar	spor, suç, hastalık
Cinsiyete bağlı öntürleme yapılan ulamlar	Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bireylerde, ulamların öntür örneklerinde cinsiyet belirgin bir değişken değeri taşımamaktadır.

Sonuç

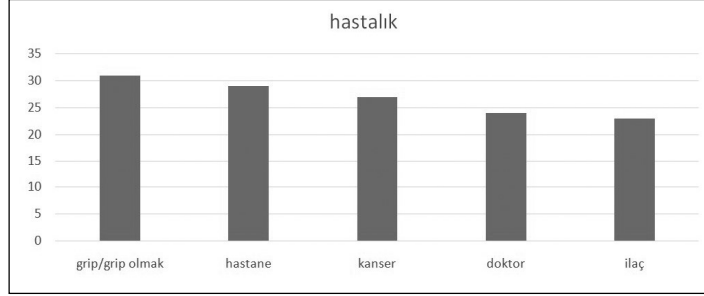
Öntür kuramının geçerlik alanını test etmek dillerin ve kültürlerin dünyayı algılayış biçimlerindeki benzerlik ve farklılıklarını betimlemek adına yapılan, her yaş grubuna dönük çalışmalarla, farklı kültürler ve diller bağlamında gerçekte “düşüncenin ya da algılamının bir coğrafyası var mıdır” biçimindeki soruyu yanıtlamada önemli bir yol alınmasına doğrudan katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bir başka deyişle, anlamsal ve algısal ulamların öntürleri, farklı dilleri konuşan bireyler açısından evrenseldir. Ancak çok önemli ve genellemelere ulaşılmadan önce farklı örneklemeleri içeren benzer nitelikte çok sayıda çalışma yapılması ve gerekmektedir. Aksi takdirde yapılacak saptamaların geçerlik alanları ilgili örneklemelerle sınırlı olacaktır.

Kaynakça

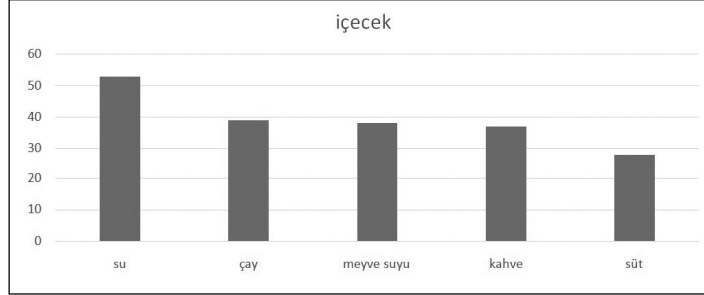
- Brendt, E.A. (2008). *Metaphors for Learning* (Yay. E.H. Brendt), John Benjamin Yay., Amerika.
- Bozkurt, B.Ü. (2012). *İlköğretim 4. ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Kavramlaştırma Düzeyleri*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Gökmen, S. (2012). *Kavramsal Ulamlama ve Öntürler : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53., Sayı: 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 165-180.
- Gökmen, S., Önal, Ö. (2012). *Öntür kuramı çerçevesinde Türkçede anlamsal ulamların İncelenmesi: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 23-40.
- Lamberts, K. Ve D. Shanks (1997). *Knowledge Concepts, and Categories* (Yay. K. Lamberts ve D. Shanks) MIT Yay., Amerika.
- Löbner, S. (2002). *Understanding Semantics*, Arnold Yay., İngiltere.
- Önal, Ö. (2011). *Öntür Kuramı Çerçevesinde Türkçede Anlamsal Ulamların İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Rosch, E. (1973). *On the Internal structure of perceptual and semantic categories*. *Journal of Experimental Psychology: Human perception and performance* 1, 303-322.
- Seferoğlu, G. (1999). *Prototip kuramı çerçevesinde bir araştırma: Dilbilim Araştırmaları 1999*, Simurg Yay., İstanbul.
- Senemoğlu, N. (2005). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim-Kuramdan Uygulamaya*, Gazi Kitabevi, Ankara.

EKLER

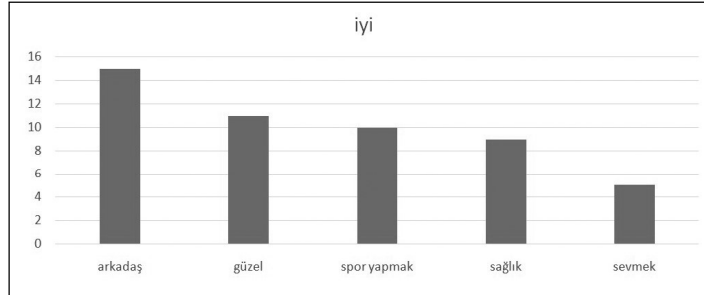
Grafik1: HASTALIK ulamı

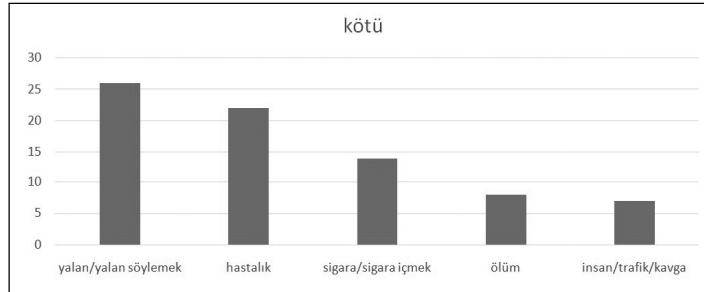
Grafik 2: İÇECEK ulamı

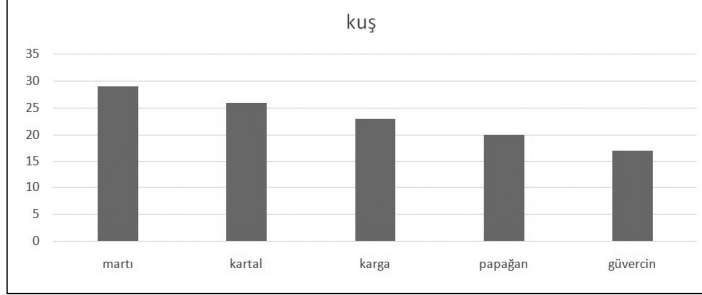
Grafik 3: İYİ ulamı

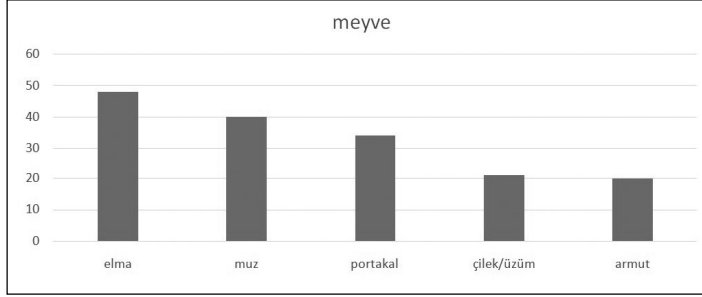
Grafik 4: KÖTÜ ulamı

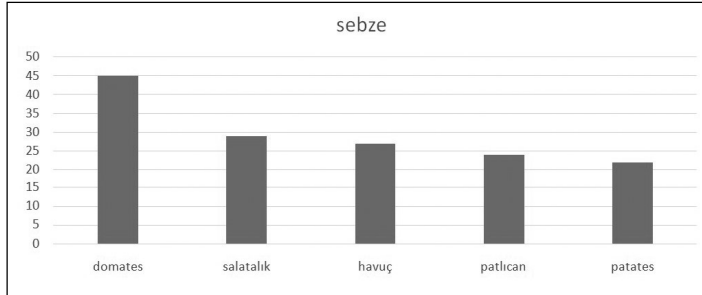
Grafik 5: KUŞ ulamı

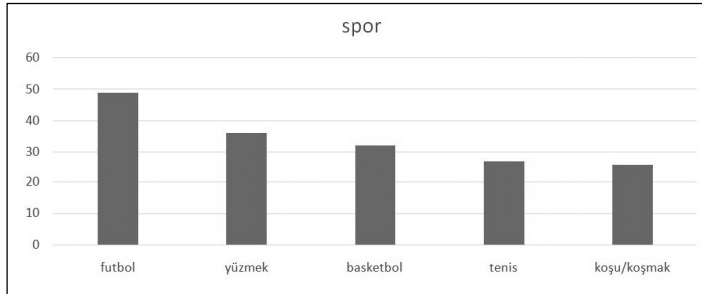
Grafik 6: MEYVE ulamı

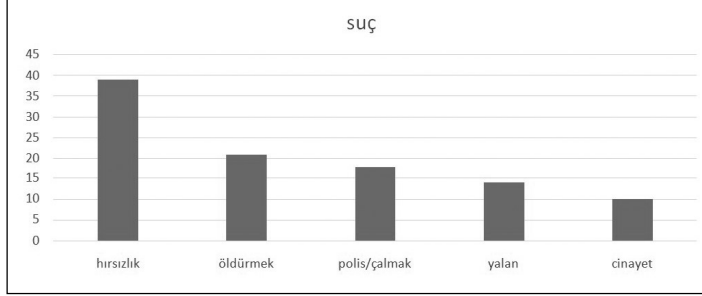
Grafik 7: SEBZE ulamı

Grafik 8: SPOR ulamı

Grafik 9: SUÇ ulamı

Grafik 10: TAŞIT ulamı

